

TOLKEKULG

Linnart MÄLL
(Tartu)

Kuigi eurooplased olid Hiina olemasolust teadlikud juba ammu enne suuri maadeavastusi ja hiina kultuuri esimesed otsesõjud Lääne-Euroopale on dateeritavad 17. sajandiga, jõudis hiina kirjanduse tippteoseid, Lao-zi¹ "Daodejing" Läände alles 1788. a. tundmatu jesuiidist misjonäri ladinakeelse tõlke näol. Mõõdus veel pool sajandit, ning 1842. a. avaldas Stanislas Julien Lao-zi prantsuskeelse tõlke. Sellest ajast võibki täheldada eurooplaste tohutut huvi tolle mahult üpris tagasihoidliku teose vastu. Tänapäevaks on "Daodejing" kujunenud üheks enantõlgitud ning enantõlgitavaks teoseks maailmakirjanduses, kusjuures rahva seas, kus sinoloogia on au sees, on ka tõlgete arv aukartustäratavalt suur - näiteks ingliskeelseid on juba poolesaja ümber.

Kui võtta see suur hulk tõlkeid ja paigutada need üksteise kõrvale ning võrrelda omavahel, siis võib võhiklikul vaatlejal tekkida mulje, nagu oleksid tema ees lebavad tekstid tõlgitud eri originaalidest. Tõepoolest, otsekohe torkavad silma vormierinevused nende vahel; mõned on proosas, mõned värssides, mõnedes on kasutatud nii seda kui teist; mõned tõlked paistavad teiste kõrval hämmastavalt kokkusurutuna, mõned jälle on üsna mahukateks köideteks paisutatud, kus enamik teksti hoopis sulgudesse paigutatud, mis näib viitavat sellele, nagu saaks Lao-zi mõistetavaks alles siis, kui originaalile sõnu ohtralt juurde lisada.

Kui nüüd veidi aegagi tõlgetesse süveneda, siis leiame neid, mis otse kubisevad hiina leksikast, nende kõrval aga torkavad silma tõlked, mis on täidetud ladina keelest laenatud terminoloogiaga; on aga ka tõlkeid, mis pole emakeelsele sõnadele truudust murdnud. Veel mitmekesisemaks läheb pilt, kui tõlked läbi lugeda: kohkudes leiame, et Lao-zi on olnud filosoof, keda saab paigutada kõige erinevamatele filosoofilistesse koolkondadesse: mõne tõlke järgi on ta vulgaarmaterialist, teised jälle nagu lubaksid teda pidada sub-

jektiividealistiks; ilma vaevata leiame tõlgetest kohti, mis teevad Lao-si peaaegu et kristlaseks või budistiks või šaamaniks või isegi muhameedlaseks.

Muimoodi valimatult ja süstematiseerimata tõlkeid lapates võib hõlpsalt jõuda silmnähtava järelduseni: "Daodejing" on juba oma algkujul tekst, mis lubab teha kõige erinevamaid, otse vastandlikke tõlgendusi! Ning sammu edasi astudes: Lao-si oli väga tark mees, kes mõistis, et kõik teed viivad Ühte, ja nii ta paigutas oma teosesse kõik teed. Veel samm edasi ja saab selgeks, et tuleb leida oma tõlge, selline, mis vastab täiesti oma arusaamadele ja ootustele ja pürgimistele.

Need järeldused pole aga kaugelki õiged. Suurem tõde peitub hoopis vastupidises: tõlgete erinevused tulenevad mitte hiinakeelse "Daodejingi" omapärast, vaid sellest, kui suurel määral on eitatud just originaali omapära. Ning mida kõike küll pole arvestamata jäetud: algupärandi struktuuri iseärasusi, tekstis endas antud määranguid ja võrdlusi, teose kohta ja funktsiooni Vana-Hiina kultuurisüsteemis jne. jne.

Kas on aga olemas tõlget, mis täiesti arvestaks originaali kõiki iseärasusi? Vastuseks saab olla vaid, et ei ole ja vaevalt kunagi olema saab. Kas või sellepärast, et meie teadmised minevikust jäävad alati ebatäielikuks. Ja ka sellepärast, et parimadki tõlked on tehtud oma ajas ja kohas ning peegeldavad seega tahes-tahtmata ka muid omapärasusi originaali omapära kõrval.

Ometi tuleb ja saab sellest tohutust tõlgetemassist välja sõeluda need, milles on märgata püüdu anda edasi originaali iseärasusi võimalikult maksimaalselt. Muidugi erinevad ka need tõlked omavahel, sest koha ja aja parameetrid on tõlkimisel erinenud, kuid püüd anda edasi just originaali ja mitte lugeda sinna tahtlikult sisse midagi muud, on üpris kergesti märgatav. Tahtlikult on aga Lao-zid mõnes tõlkes pandud kuulutama küll vaata et kristlust (muidugi õilsatel kaalutlustel - näitamaks, et ka Hiinamaal on õitsenud suured voorused) ja islamit (muidugi tõstmaks eurooplaste silmis selle religiooni üpris madalat mainet: näete, ka nii suur mees nagu Lao-zi on väitnud midagi säherdust ...) ja veel mõndagi muud. On isegi väidetud, nagu rääkinuks Lao-zi kreeka natuurfilosoofide eeskujul n e l j a s t elemendist, kuigi on aabitsatõde, et hiina süsteemid põhinevad v i i e

elemendi tunnustamisel.

Muidugi jäävad sellised eesmärgid võõraiks tõlgetele, mille eesmärgiks on mõista Lao-si enda mõtteid. Need tõlked aga, ja nende kohta võib kasutada sõna "teaduslikud tõlked" moodustavad otseku liini või joone või, õigemini, ülespoole suunduva samba, milles hilisemad, toetudes eelmiste avastustele, püüavad muidugi leida ka ise midagi uut, mis seda üldist suundumust lähendaks Lao-si originaali üha täpsemale mõistmisele. Just need tõlked, mis tegelikult kuuluvad ühtsesse kollektiivsesse ja internatsionaalsesse protsessi, paigutaksin ma mõiste "tõlkekulg" alla ning lisaksin sinna ka suure hulga teaduslikke käsitlusi, mis ühel või teisel teel puudutavad Lao-si teksti, aidates sellest ikka rohkem aru saada.

Tõlkimine oleks sellises tõlkekulgemises seega teatud metateksti loomise protsess. Muidugi ei ole see protsess ühtne ja ühtlane, vastuoludest vaba liikumine. Ka siin võib märgata hälbumisi ühes või teises suunas, kuid põhitendentsid joonistuvad selgesti välja.

Üheks tendentsiks, mis viimaste aastakümnete vältel järjest rohkem avaldub, on püüd võimalikult täpselt edasi anda originaali vormistruktuuri. Tõepoolest, see ülesanne ei olegi nii lihtne, kui esimesel pilgul paista võib. Asi on selles, et "Daodejing" nagu teisedki hiina klassikalised tekstid on teatud kaalutlustel (milles oma osa mängib ka paberikandekonstruktsioon) pandud kirja liigendamata tekstina, milles read kulgevad lehekülje algusest lõpuni ja iga uue rea algus ei tarvitse tähendada uue mõttelise ühiku algust. Nii on kirja pandud isegi luuletekstid ja tekstid, mille luule ja proosa vaheldub. Rütm, toonid ja riimid aitavad luulet proosast eksimatult eristada ja vilunud lugejale ei tee mingeid raskusi ühtlasest tekstipildist välja lugeda värse, salme, luuletusi.

See, et "Daodejing" ei ole proosatekst selle sõna tavalises tähenduses, sai eurooplastel selgeks juba üpris ammu. Kuid selge oli ka see, et tegemist pole tavalise värssstekstiga: mõned lõigud olid hõlpsalt liigendatavad vanahiina värssiteooriatele vastavalt, edasi aga näis, nagu vaheldusid värssid proosaga. Seepärast ongi mitmel omal ajal "Daodejingi" mõistmist olulisel määral edasi nihutanud tõlked teostatud segameetodil: osa teksti on tõlgitud värssidesse, osa proosasse. Käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel

hakkas aga võimust võtma seisukoht, mille kohaselt algselt puhas värstektet on sajandite vältel kannatanud juurdekirjutuste või muude moonutuste käes ning tõlkija ülesandeks pidi seega olema nende vigade parandamine oma tõlgetes. Ning ilnuna hakkas tõlkeid, millest oli välja jäänud terveid ridu. Ometi võib ka neid tõlkeid pidada tõlkekulgu kuuluvaiks, sest tendents "Daodejingi" struktuuri avastamise suunas toimis ka neis.

Tõenäolise lahenduse probleemile andis 1976. aastal Leningradi sinoloog V.Spirin, kes leidis, et vanahiina kanoonilised tekstid (jing'id), nende seas ka "Daodejing", kujutavad endist nn. skematiseeritavaid tekste, mis jagunevad keeruka konfiguratsiooniga peatükkideks. Skeemil on teksti mõistmisel tähta oluline koht, seepärast peavad ka tõlked võimalikult täpselt peegeldama tekstis peituvaid skematiseerimisvõimalusi. Kuigi kõigi Spirini järeldustega ei saa nõus olla - näiteks pole kuigi veenev tema arvamus, et "Daodejingi" kõik peatükid on jagatavad üheksaks elementaarsemaks ühikuks - on tema poolt välja töötatud metoodika siiski niivõrd veenev, et strukturealne lähenemine "Daodejingile" ja teistele kanoonilistele tekstidele (jing) peaks nüüdsest peale olema normiks.

Illustreerimaks struktuuri tähtsust "Daodejingi" mõistmisel esitame kolmest reast koosneva bloki 63. peatüki algusest koos mõnede tõlkenäidetega:

wei wu wei
shi wu shi
wei wu wei

Jan Hin-sun (1950): Нужно осуществлять недееание, соолюдать спокойствие и вкушать безвкусное.²

A. Waley (1934): It acts without action, does without doing, finds flavour in what is flavourless.³

R. Wilhelm (1921):

Wer das Nichtsein übt,
Sich mit Beschäftigungslosigkeit beschäftigt,
Geschmack findet an dem, was nicht schmeckt...⁴

D.C.Lau (1963): Do that which consists in taking no action; pursue that which is not meddlesome; savour that which has no flavour.⁵

E.Schwarz (1970):

Handle - doch nie der natur zuwieder
tu - doch nicht der taten wegen

schneck - doch nicht um geschmack zu finden⁶

W. Chan (1963): Act without action.

Do without ado.

Taste without tasting.⁷

G. Feng & J. English: Practice non-action.

(1972)

Work without doing.

Taste the tasteless.⁸

Toome veel näite ka ühest varasemast, kuid kahtlemata tõlkekuulgu kuuluvast tõlkest:

J. Legge (1891): (It is the way of the Táo) to act without (thinking of) acting; to conduct affairs without (feeling the) trouble of them; to taste without discerning any flavour.⁹

Ning väljavõtte ka 1937.a. eesti keeles ilmunud "Dao-de-õingist", mis ei kuulu tõlkekuulgu juba seepärast, et kujutab endast kompilatsioonist kahest tunduvalt varasemast, inglise- ja soomekeelsest tõlkest: "Tegutseda ilma kavata, toimida uhkustamiseta..." (kolmas rida puudub, järgneb hoopis järgmisele blokile viitav "leida suurt väheses" jne.).¹⁰

Mida öelda nende näidete kohta? Legge pakub huvi vaid ajaloolisest seisukohast, näitamaks, kuidas sulgudes Laozi'le "mõtet" juurde lisati, kuid selline toimimine oli tol ajal valitsev ka teistest keeltest tõlkimise puhul. Nagu näidetest nägime, hilisemates tõlgetes sulge me enam ei leia, tõlked aga erinevad siiski üksteisest mõnel määral.

Vaadates originaali, näeme et igas reas on esimene ja kolmas hieroglüüf üks ja seesama, keskmine aga tähendab eitust. Esimese rea - wei wu wei - tähendus on sinoloogidel hästi teada paljudest muudestki taoistlikest ja zen-budistlikest teostest, ning selle mõtte on õigesti edasi andnud Waley ja Chan. Teine rida on õigesti Waley, Chanil ning teatud määral ka Fengil ja Englishil; kolmas rida aga ainult Chanil, Waley aga läheb kõrvale sellest, mida bloki struktuur peaks otse peale suruma: bloki esimene rida on üldiselt alati määrav ka teiste ridade tähenduse mõistmisel. Jääb vaid üle häämastuda, et Chanil õnnestus enne Spirini teoreetilise põhjenduse¹¹ ilmumist blokk tervikuna tõlkes õigesti edastada (mitmete teiste blokkide puhul ta pole paraku nii järjekindel olnud). Eestikeelses tõlkes andsin selle bloki edasi järgmiselt:

toimi toimimata

tegutse tegutsemata

maitse maitsmata¹²

kuigi mõeldavad oleksid olnud ka

toimi ilma toimimata

tegutse ilma tegutsemata

maitse ilma maitsmata

ja

toimi mitte toimides

tegutse mitte tegutsedes

maitse mitte maitstes

sest viimaste, kuigi pikemate ja mitte mingit lisainformatsiooni esitavate ridade õigustuseks oluaks originaalile iseloomuliku reasisese sümmeetria reprodutseerimine ka tõlkes (kuigi eesti keele omapära tõttu saab ka esimest varianti pidada sümmeetriliseks).

Nüüd heidame põgusa pilgu "Daodejingi" teksti skematiseerimise põhimõtetele. Skeemi algühikuks on rida, järgnevad blokk, peatükk ja tekst.

Rea määratlemine võib esmapilgul paista üpris kerge ülesandena: reaks tuleb lugeda sellist hieroglüüfide järgnevat, millel on suletud grammatiline vorm ja lõpetatud mõte. Kui seda formuleeringut järjekindlalt järgida, siis osutuks, et rida ja lause on identsed mõisted. Tõepoolest, terves reas tõlgetes ongi otsekui sellest määrangust lähtutud.

Tegelikult rea selline määratlemine ei vasta "Daodejingi" struktuursetele iseärasustele ja eelkõige sellele, mida Spirin on nimetanud universaalseks parallelismiks. Seepärast tundub, et õigem oleks reaks pidada 1) struktuurse parallelsu minimaalset elementi ja 2) välisraamistikku kuuluvaid sõnu või fraase (mille hulka ma paigutaksin Spirini poolt nimetatud võimaluste kõrval ka sõna või fraasi, mis kuulub võrreldav määril kõigi järgneva bloki ridade juurde. Nii näitaks tuleb 2. peatüki alguses eri reaks tõsta kaks hieroglüüfi "tian xia" - "taeva all", sest need kuuluvad bloki mõlema osa juurde:

tian xia

jie zhi mei zhi wei mei

si e yi

jie zhi shan zhi wei shan

si bu shan yi

Tõlkes:

taeva all

kõik mõistavad ilusa ilusaks

siit ka inetus
kõik mõistavad hea heaks
siit ka halb¹³

("Taeva all" peaks mõtteliselt korduma ka enne bloki teist
osa: taeva all kõik mõistavad hea heaks...)

51. peatüki keskpaik tuleks skematiseerida järgmiselt:

gu
dao
sheng zhi
de
xu zhi
zhang zhi
yu zhi
cheng zhi
shu zhi
yang zhi
fu zhi

ja tõlkes:

sest
kulg
sünnitab neid
vägi
kasvatab neid
juhib neid
toidab neid
hooldab neid
korrastab neid
kostitab neid
katab neid

Paralleelsed read või paralleelsed ridade kompleksid, mis järgnevad üksteisele, moodustavad bloki. Blokk ei ole ridade mehhaaniline ühendus, vaid tal on täita ka mõtet kujundav funktsioon, nagu nägime 63. peatüki algblokki analüüsid. Iga blokki iseloomustab sisuline ühtsus. Blokil on mõju ka teda moodustavate ridade mõtestamisele - rida saab lõplikult mõistetavaks vaid bloki kontekstis (mis muidugi ei tähenda, nagu ei võiks rida ka iseseisvana funktsioneerida). Blokid võivad üksteisele järgneda kas vahetult või neid eraldavad read, mis kuuluvad välisraamistikku. Viimasel juhul avaldavad ka need mõju bloki mõtestamisele.

Peatükk võib koosneda kas ühest (näit. 18. peatükk) või mitmest blokist ja välisraamistikku kuuluvatest ridadest.

Näitena esitame kolme peatüki skeemid (blokke tähistavad raamid, numbrid raamide sees - ridade arvu blokis, number 1 esindab üksikut rida):

<u>III</u>	<u>LXXVI</u>	<u>LXXXI</u>
6	8	7
1	1	4
4	2	2
2	1	
3	2	
	2	

Nüüd oleks kohane küsida, mida kujutab endast "Daodejing" kui terviklik tekst? Kas on ta filosoofiline traktaat, mille vorm on skematiseeritav või võib teda lugeda poeemiks, nagu teeb näiteks N.I.Konrad?¹⁴

Et vastata sellele küsimusele, on esmalt vaja selgeks teha, kas sõnad "Daodejingis" on vaadeldavad põhiliselt filosoofiliste terminitena või kujutavad nad endist ka kujundeid, nagu näiteks 42. peatükis:

wan wu fu yin bao yang

Kui tõlkida seda mehhaaniliselt-mõisteliselt, siis võib jõuda mõttetuseni: "Kümme tuhat asja kannab seljas yin'i hoiab käes yang'i". Asi ei parane oluliselt ka siis, kui tõlkida ära yin ja yang: "Kümme tuhat asja kannab seljas varju, hoiab käes valgust". Milles on viga? Wan wu tähendab otsetõlkes tõepoolest "kümme tuhat asja". Kuid nagu kreeka myrias, on ka hiina wan wu hakanud tähendama ka tohutut hulka, loendamatu hulka, s.o. seda, mis uus-euroopa keeltesse on kandunud laensõnana - müriaadi, musttuhandet. Ning hiina filosoofilistes ja poolfilosoofilistes tekstides on wan wu esinemine seotud just müriaadi tähendusega. Hieroglüüf fu ilmselt tähendas algselt tõesti "seljas kandma" ja bao "käes hoidma", kuid mitte enam I a.t. keskel e.m.a., mil nad said hoopis üldisema tähenduse. Esitatud rida aga peab väljendama vähemalt kolm mõtet: 1) kõik nähtused on kahe vastandjõu yin'i ja yang'i - mõju all, 2) kõik elav kasvab maast taeva suunas, 3) inimesed kujutavad endast taeva ja maa sünteesi. Kujundlik lähenemine peaks lakooniliselt suutma edasi anda kõik selle: "Musttuhanded varju emmates sirutuva valguses-

se." Või kui püüda näha hiinakeelses lauses midagi passiiv-konstruktiooni taolist, siis võiks alles alles ka hieroglüüfide algtähendused: "Mustuhanded varju seljas kantuna valguse kätte võetakse". Aga ka siin on tegemist kujundiga.

Selle kasuks, et "Daodejingi" mõisted on ühtlasi kujundid, räägib ka asjaolu, et isegi "dao" on seletatud metafoori ehk võrdluspildi kaudu 32. peatükis: "Kulgemise võrdluspilt taeva all: jõed ja ojad mere suunas voolavad."

Kui arvestada, et "Daodejingil" on ka teisi luulele omaseid jooni (riimid, tunderõhud jne.), siis tundub, et teksti poetiline iseloom ei tohiks äratada kahtlust. Kuid ometi on "Daodejingil" ka filosoofilise traktaadi iseloom ja sellisena nähti teda eriti keskaegses Hiinas. Ilmselt peitub vastus selles, et "Daodejing" kuulub ajajärku, mida iseloomustab üleminek mütopoetiliselt mõtlemiselt teoreetilisele mõtlemisele. Järelikult ei saa "Daodejingis" näha ainult müüti või luulet ja samuti ei tohi selles näha ka puhtfilosoofilist traktaati. Kuidas anda seda tõlkes edasi? Vormilisest küljest tuleb võimalikult täpselt püüda järgida originaali skeemi. Kuna silpide arvu reas on vanahiina keele äärmise lakoonilisuse tõttu nagunii võimatu täpselt edastada, siis selle poole pole tarvidust pürgidagi. Kokkuvõttes, arvestades asjaolu, et eri blokkidesse kuuluvates ridades on silpide arv erinev, mis toob kaasa rütmide vaheldumise peatüki sees, mida samuti tuleb tõlkides silmas pidada, siis võib kõige täpsemaks vormiks "Daodejingi" tõlkimisel pidada vabavärsilist ülesehitust.

Viimaste aastakümnete tõlkekulg on toonud palju uut ka "Daodejingi" sõnade tähenduse mõistmisele. J.Needhami, A.Waley, H.Welchi, G.Creeli ja paljude teiste töödes võib leida arvukalt lehekülgi, mis on pühendatud selle või teise sõna tähenduse selgitamisele. Vaatamata sellele, et õpetlaste arvamused ei lange mitte alati ühte, võib ka siin täheldada üldist tendentsi, mis väljendub selles, et Lao-zi õpetuses leitakse üha vähem ja vähem ühiseid jooni Euroopa religioonide või filosoofiatega.

See tähendab eelkõige seda, et lääne filosoofiline ja religioosne terminoloogia on pidanud tõlgetest taanduma. See ei tähenda aga hoopiski seda, nagu oleks Lao-zi (ja ka teiste Ida mõtlejate) sõnadele hoopiski võimatu vasteid leida. Neid on võimalik leida, tuleb vaid aru saada lihtsast tõsi-asjast: iga mõttesüsteemi terminoloogia põhineb tavalisel

kõnekeelel, Ida filosoofiates aga tõsteti termini tasemele teisi sõnu, kui võib-olla kreeka ja saksa filosoofias (mille terminoloogiat me oleme harjunud filosoofias ainumääravaks pidama). Kuna aga rahvakeeled suurema sideme tõttu elupraktikaga erinevad omavahel vähem kui filosoofiakeeled, siis peitub võti Ida filosoofia tekstide tõlkimisel järgmises: esmalt tuleb leida sõna tähendus lihtsates ilukirjanduslikes tekstides ja seejärel püüda sellele oma emakeeles leida võimalikult lähedane vaste, tundmata muret, kas seda sõna tarvitatakse ka kodumaises filosoofilises või religioosses kirjanduses. Tõlketekstis omandab selline sõna paratamatult ka terminoloogilise iseloomu. See suund, mida viimastel aastakümnetel eriti põhjendab küll tibetoloog H.V.Guenther, on ka Lao-zi ja teiste vanahiina filosoofide tõlkimisel põhitudentsiks kujunenud. Nii näiteks on A.Waley tõlke järel peaaegu üldtunnustatuks saanud, et de ei ole mitte "virtue" kõlbelis-eetilises tähenduses, vaid hoopis "power", see aga ei tähenda, nagu oleks de eesti keeles jõud, sest eesti keeles on ammust aega kõneldud: sellel nõial või šamaanil on vägi, tollel aga ei ole.

Eriti selgelt ilmneb ülalnimetatud tendents taoismi ja üldse vanahiina filosoofia põhitermini dao tõlgendamisel ja tõlkimisel. Pärast minu Lao-zi tõlke ilmumist võis siit ja sealt kuulda hämmastusavaldusi dao tõlkimise üle sõnaga "kulg". Mind hämmastab see hämmastus, sest tendents tõlkida dao'd just selle sõnaga on avaldunud küll juba vähemalt viiskümmend aastat, kui mitte rohkem.

Esimeses, ladinakeelses tõlkes oli dao edasi antud sõnaga Ratio jumaliku mõistuse tähenduses. Möödunud sajandi kahekümnendatel aastatel jätkas seda suunda M.Abél Rémusat järgmiste sõnadega: "Ce mot me semble ne pas pouvoir être bien traduit, si ce n'est par le mot dans le triple sens de souverain Être, de raison, et de parole."¹⁵ Tema järglane professoritooil, "Daodejingi" esimese prantsuskeelse tõlke avaldaja Stanislas Julien aga kasutas ilmselt esmakordselt dao vastena sõna "la Voie" - tee. Sellest peale kujunes "tee" üheks enamkasutatavaks dao vasteks, kuigi juba möödunud sajandi viimasel veerandil mõisteti seda mitte enam maa peale rajatud kindlate piiridega ja kindlasse kohta viiva rajatisena ega ka mitte teatud käskude ja juhtnööride summana, vaid looduse protsessina: "When the word is translated Way, it means the Way of Nature, - her processes, her

methods, and her laws."¹⁶

Käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel võib tähelda-
da uuesti dao tõlkimist logoseks või mõistuseprintsipiiks.
Näiteks P.Carus - Reason, R.Wilhelm - der Sinn. Richard Wil-
helm andis isegi üpris kummalise teoreetilise põhjenduse dae
tõlkimiseks ükskõik milleks: "Im Grunde genommen kommt auf
den Ausdruck wenig an, da er ja auch für Laotse selbst nur
sozusagen ein algebraisches Zeichen für etwas Unausprechli-
ches ist. Es sind im wesentlichen ästhetische Gründe, die es
wünschenswert erscheinen lassen, in einer deutschen Überset-
zung ein deutsche Wort zu haben."¹⁷

Siiski ei osutunud Ratio juurde tagasipöördumine püsi-
vaks. Kahekümendatest-kolmekümendatest aastatest peale on
määravaks osutunud tendents, mis ongi eesti keeles andnud
dao tõlkevasteks "kulg". Esmalt hakati daod uuesti tõlkima
"teeks". Sellest eriti prantsuse islamimeelsete intellektu-
aalide seas (R.Guénon jt.) levima hakanud taoismi-islami
analoogiaotsingud kummutas juba väljapaistev sinoloog H.Mas-
pero: "Kuigi sõna "dao" tähendab "Tee", ei ole sellel midagi
ühist kristlike või muhameedlike müstikute "Teega".¹⁸ Sest
tee dao tähenduses pole mitte tee, mida mõõda kõnnitakse
edasi või tullakse tagasi, vaid asjade sisemine käik, prot-
sess.Seda hakkasid juba kolmekümendatel aastatel eurooplas-
tele meelde tuletama ka hiina õpetlased. Hu Shih kirjutas:
"So, the new principle was postulated as the Way (Tao), that
is a process, an all-pervading and everlasting process."¹⁹
Väljapaistvaim meie sajandi hiina filosoof Fung Yu-Ian aga
väidab: "...when we talk about Tao, we speak from the aspekt
of activity of all things."²⁰ Muide, Fung Yu-Ian on kirjuta-
nud artikli taoismist ka "Filosoofia entsüklopeediasse", kus
märgib: "Tema (Lao-zi - L.M.) põhiliseks mõisteks on "dao"
- asjade loomulik käik, mis ei sõltu ei jumalast ega inimes-
test ja on maailma liikumise ja muutumise üldiseks seadu-
seks."²¹ Suurimaid hiina teaduse ajaloo uurijaid J.Needham
märgib: "The Tao or Way was not the right way of life within
human society, but the way in which the universe worked, in
other words, the Order of Nature "²²

Seda, et dao ei ole mitte "tee" tavalises mõttes, vaid
eelkõige protsess, "asjade käik", kulg, on viimastel aasta-
kümnetel toonitanud pea kõik väljapaistvad sinoloogid. Hästi
võtab selle tendentsi kokku Alan Watts:"Thus the Tao is the
course, the flow, the drift, or the process of nature..."²³

Ja edasi: "To sum up thus far, Tao is the flowing course of nature and the universe..."²⁴ Kas saab pärast kõike seda kahelda veel eestikeelses sõnas "kulg", eriti kui arvestada, et inglased on alati vältinud dao tõlkimist sõnaga "road" ja venelased sõnaga "дорога", eelistades aktiivseid "Way" ja "путь"! Ja pealegi on kulg üpris hea sõna, võib-olla paremgi, kui ingliskeelne "course", igal juhul aga parem kui venekeelne kohmakas "ход вещей".

Aga tuleme tagasi Wilhelmi juurde: dao olevat vaid algebramärk väljendamatute tähistamiseks. See väide oleks nagu õigustuseks, jätmaks dao hoopis tõlkimata ja interpreteerimata. Muide, need, kes seda proovisid, on "Daodejingi" puhul puutunud kokku suurte raskustega näiteks 77. peatükis, kus on vastandatud tian zhi dao (taevadao) ja ren zhi dao (inimese dao). Mis asjad siis need on, juhul kui dao oleks vaid mingi väljendamatute ja paigalseisev kõige oleva alus? Ja tõepoolest, isegi Feng ja English, kes muidu on dao tõlkimata jätnud, on väljendi ren zhi dao eelistanud tõlkida - "way of men"! Kas "Daodejing" räägib siis ühest daost, kahest daost või koguni mitmest daost? Eurooplane saaks sellest raskusest küll võib-olla üle suure tähe kasutamisega - vastandades dao'le Dao või isegi DAO. Lao-zi ja ka teised hiinlased ei saaks aga kuidagi niimoodi mõelda, sest pole olemas suurte ja väikeste hieroglüüfide vastandamist.

Mida ütleb Lao-zi väljendamatute ja nimetu kohta ise. Kohe 1. peatüki alguses on mainitud:

nimetu taevasmaa algus

nimetatu on musttuhandete ema

Järelikult on tollel väljendamatul või nimetatamatu ka nime-
tatud aspekt. Sõna dao ongi, kuna tegemist siiski pole tähenduse-
märgiga nagu x, y või z, tolle väljendamatule nimetatu-
tud aspekt. Muidugi annab Lao-zi endale aru, et nimi ei väl-
jenda väljendamatut täielikult, et selle kõrval, millest saab
rääkida, on ka midagi, millest ei saa rääkida, kuid sõna dao
ei ole valitud ka mitte juhuslikult, kuigi 25. peatükk võiks
nagu mõtted selles suunas liikuma panna:

ma ei tea ta nime

sellepärast ütlen kulg

suvaliselt annan nimetusi

Kuid 32. peatükk viitab sellele, et sõna dao on valitud eel-
kõige metafoorina - see tähistab ka jõgede ja ojade voolamist. Eks öelda ju ka eesti keeles "jõgi kulgeb", "jõekulg"

jne. Dao võrdlemine vee voolamisega on iseloomulik ka teiste taoistlikele tekstidele, näiteks Zhuang-zi'le, ning et sõnaga dao on tahetud tähistada just liikumist näitab ka see, mida räägitakse 25. peatükis pärast ülaltoodud tsitaati:

ütlen suur
suure ütlen mõõduvaks
mõõduva ütlen kaugenevaks
kaugeneva ütlen naasvaks

Järelikult pole ükskõik, kas dao asendada tõlkes ükskõik mis sõnaga või jätta ta asendamata. Austus autori vastu nõuab, et kasutatakse sõna, mis ka tõlkekeeles lubaks esitada samu metafoore ja kujundeid, mis originaaliski. Eestikeelne "kulg" seda lubab! Ometi tuleks meeles pidada, et sellel kõigel on ka nimetu, s.o. väljendamatu aspekt. Eurooplasel on sellest võib-olla raske aru saada, sest alati on püütud rääkida ka sellest, millest rääkida ei saa (näit. jumalatõestused), kuid taoistid nagu budistidki on eelistanud väljendamatumat vaikida. Räägitakse sellest, millest saab rääkida. Lao-zi ei vaikinud, järelikult jättis ta väljendamatumat rääkimata.

Kuid dao ei ole vaid Lao-zi sõna. See on keskseks mõisteks teisteski Hiina filosoofiakoolkondades, isegi legismis. Ja meil pole mingit alust arvata, et Lao-zi selle esimesena kasutusele võttis. Hilisemal ajajärgul on dao mõiste muutunud üha terminoloogilisemaks, nii et seda on isegi defineeritud. Ühes Konfutsiusele omistatud, kuid ilmselt üpris hilises tekstis (mida, muide, ka taoistid kõrgelt hindavad) on öeldud: "loomu järgi käimise kohta öeldakse - dao".

Viimastel aastakümnetel on hakatud rohkem tähelepanu pöörama ka "Daodejingi" kohale vanahiina mõttesüsteemides kui terviklikus süsteemis. A.Waley teeb oma kommentaarides hinnalisi tähelepanekuid taoismi ja legismi vahekorra kohta. Yang Yong-guo osutab kohtadele, mis võiksid olla Mo-zi kriitikaks.²⁵ See, et Lao-zi teoses on kritiseeritud konfutsiaanlust, paistab olema sinoloogide enamiku arvamus.²⁶

Tõepoolest, põhjalikum süvenemine teiste vanahiina koolkondade õpetustesse näib pakkuvat uusi võimalusi "segaste ja tumedate" kohtade selgitamiseks "Daodejingis" - neid on aga paraku veel palju. "Daodejingi" eesti keelde tõlkides tegin ma mõningaid katseid, näiteks 20. peatüki II blokis, 53. peatüki I blokis ja mujal.

Palju segadust ja arusaamatust on uurijatele valmistanud 31. peatükk, mille kohta mitte eriti ammu kirjutas D.C. Lau: "The text of this chapter is obviously in disorder and needs rearrangement..."²⁷ Tõepoolest, kui vaadata seniilmunud tõlkeid, siis näeme, et peatüki alguses kutsutakse üles relvi täielikult hülgama, hiljem aga lubatakse nende kasutamist õiglastel eesmärkidel. Jan Hin-šuni tõlge peegeldab üpris täpselt selle peatüki mõistmise taset:

"Хорошее войско - средство, /порождающее/ несчастье, его ненавидят все существа. Поэтому человек, следующий дао, его не употребляет.

Благородный, во время мира, предпочитает уважение, а на войне применяет насилие. Войско - орудие несчастья, оно не является орудием благородного. Он употребляет его только тогда, когда к этому его вынуждают. Главное состоит в том, чтобы соблюдать спокойствие, а в случае победы - себя не прославлять. Прославлять себя победой - это значит радоваться убийству людей. Тот кто радуется убийству людей, не может завоевать сочувствия в стране. Благополучие создается уважением, а несчастье происходит от насилия.

Слева строятся военачальники флангов, справа стоит полководец. Говорят, что их нужно встретить похоронной церемонией. Если убивает многих людей, то об этом нужно горько плакать. Победу следует отмечать похоронной церемонией."²⁸

Peatükk muutub aga täiesti arusaadavaks, kui oletada, et Lao-zi tsiteerib peatüki keskel konfutsianisti (või protokonfutsianisti). Ning tõepoolest, vastandatud on you-dao-she (kulgeja) taoistina ja junzi (õilis) konfutsianistina. Esimene on relvade tarvitamise vastu täielikult, teine lubab endale seda võimalust väljapääsmatus olukorras. Lao-zi on aga kategooriline, vastates konfutsianistile: ka õiglastes sõjas saavutatud võitu tuleb tähistada matusetseremooniaga:

relvad pole õnne riistad

olendid neid vihkavad

sellepärast

kulgejad ei tarvita

õilishing ent arvab

rahuaegu hindan vasemat

sõddides kuid hindan paremat

relvad pole õnne riistad

pole õilishinge riistad

tarvitan kui teisiti ei saa

ülimalaks sean aga rahu
võidan küll kuid ilusaks ei pea
ilusaks kui peaksin
rõõmustaksin inimtapust
rõõmustaksin inimtapust
püüdlused ei täituks taeva all
pidupäevil hindan vasemat
murepäevil hindan paremat

abipealik lahingus on vasemal

ülepealik lahingus on paremal

räägitakse

ülemvõimu valdaja pidagu peiesid

laibavirnade kohal nutad kurvastades

võidad sõja

pea peiesid

Teistmoodi kui seni saab tõlgendada ka 41. peatüki algust. Minu arvates seal esitatud hierarhia (shang shi, zhong shi, xia shi) ei väljenda mitte inimeste võimete gradatsioonid, vaid esitab täpselt konfutsianistlikku ametnikuhierarhiat, nagu see on kirja pandud ka Meng-zi raamatus.²⁹ Tsi-teerime seekord Lau'd:

When the best student hears about the way

He practices it assiduously;

When the average student hears about the way

It seems to him one moment there and gone the next;

When the worst student hears about the way

He laughs out loud.

If he did not laugh

It would be unworthy of being the way.³⁰

Esiteks, taoismi järgi ei saa dao'd praktiseerida, dao juurde võib vaid naasta. Konfutsianismi järgi aga seda saab: "Mitte kulg ei ülen da inimest, vaid inimene ülendab kulgu." Teiseks, halva õppi ja naer tundub tõlkes olema pilklik. Tegelikult taoistid pidasid naeru väga heaks ja vajalikuks inimtegevuseks, sest see näitab, et kõik läheb nii nagu vaja (s.o. kulgeb). Kolmandaks: taoistid ei pidanud miskiks konfutsianistlikku hierarhiat, vaid arvasid, et ametiredelid mõõda üles ronides kaotavad inimesed oma loomulikkuse. Sellepärast tundub, et hoopis esimeses reas esindatu ei mõista dao'd, vaid arvab enesekindlalt, nagu saaks seda teostada (liigutada). Kolmandas reas räägitakse kesktaseme ametnikust, temal aga, nagu igal pool mujalgi, puudus ka Hiinas oma

arvamus. Alam ametnik on aga säilitanud inimlikkuse, ei ütle midagi, vaid naerab. See on aga loomulik käitumine:

kõrgõpetlane kulgemisest kuuldes arwab
liigun ja liigutan teda
keskõpetlane kulgemisest kuuldes arwab
nagu oleks nagu poleks
allõpetlane kulgemisest kuuldes
naerab tema üle valjult
kui ei ole naeru
siis ei ole kulgu

Ma ei tea ühtegi teist teksti Idas, mille lahtimõtestamisega oleks niipalju vaeva nähtud. On otse iseloomulik, et selle teksti, mille keskseks sõnaks on "kulg", interpreteerimise käigu kohta sobib kasutada sõna "tõlkekulg" rohkem kui ükskõik mis teise kohta.

Kahtlemata ei saa see kulg otsa ka kaheksakümnendatel aastatel. Mitmed ebaselged kohad "Daodejingis" vajavad veel selgitamist. Ka võib juhtuda isegi selgete kohtade selguse hoopis teise suunda pööramist. Näiteks, kui peaks õnnestuma tõestada, et 2. peatüki II bloki igas reas esineval sõnal xiang oli ka Lao-zi ajal tähendus "seda", siis võib see blokk hakata välja nägema hoopis selline:

olev
olematus seda sünnitab
raske
kerge seda valmistab
pikk
lühike seda mõõdab
jne. jne.

Märkusi

¹ Eestikeelses kirjanduses on kasutatud ka nimekuju Laozi. Ma ei pea zi'ga lõppevate nimede kokkukirjutamist siiski õigeks, kuna see pole nime osa, vaid omapärane tiitel. Lao-zi oleks seega Lao-filosoof või Lao-meister, Meng-zi - Meng-filosoof või Meng-meister jne. Muide Lao-zi, Meng-zi jne. võivad tähendada ka nende kirjutatud või neile omistatavat teksti, seega on "Lao-zi" ja "Daodejing" ka sünonüümid.

- 2 卮言 Хун-шун. Древнекитайский философ Лао-цзы и его учение. М.-Л., 1950, lk. 150.
- 3 A. Waley. The Way and Its Power. A Study of the Tao Te Ching and Its Place in Chinese Thought. London, 1934, lk. 219.
- 4 Laotse. Tao Te King. Das Buch des Alten vom Sinn und Leben. Aus dem Chinesischen verdeutsch und erläutert von Richard Wilhelm. Jena, 1921, lk. 68.
- 5 Lao Tzu. Tao Te Ching. Translated with an Introduction by D.C. Lau. Harmondsworth, 1963.
- 6 Laotse. Daudedsching. Leipzig, 1970, lk. 119.
- 7 A Source Book in Chinese Philosophy. Princeton, 1963, lk. 108.
- 8 Lao Tzu. Tao Te Ching. Translated by G.Feng & J.English. London, 1972, lk. 63.
- 9 The Sacred Books of China. The Texts of Taoism. Translated by James Legge. Part I. Oxford, 1891, lk. 106.
- 10 Lao-tse. Dao-de-dŕing (Tao-te-king). Inglise- ja soomekeelsete vŕljaannete jŕrgi tŕlkinud Aug. Wesley. Tallinn, 1937, lk. 81.
- II В.С.Спирин. Построение древнекитайских текстов. М., 1976.
- 12 Lao-zi. Daodejing. Kulgemise vŕe raamat. Hiina keelest tŕlkinud Linnart Mŕll. Tallinn, 1979. (-"Loomingu" Raamatukogu, 1979, nr. 27).
- 13 Lao-zi tŕlkeraamatus ma skematiseerimisel paraku veel nii jŕrjekindel ei olnud. Seepŕrast paluksin siit artiklist leitavad erinevused kanda parandustena tŕlkesse, ŕhtlasi juhin lugejate tŕhelepanu sellele, et 55. lehekŕlje kaks viimast rida, mis paljudes eksemplarides ei ole loetavad, on:
- kasu ŕhel
kahju teisel
- 14 Н.И. Конрад. Избранные труды. Синология. М., 1977, lk. 437.
- 15 Tsitaat vŕetud teosest The Sacred Books of China, lk. 12.
- 16 Samas, lk. 14.
- 17 Laotse. Tao Te King, lk. IV.

- 18 H. Maspero. Le Taoisme.
- 19 Tsitaat raamatust "The Chinese Mind". Honolulu, 1967, lk. 110.
- 20 Tsitaat võetud raamatust "A Source Book in Chinese Philosophy", lk. 719.
- 21 Философская энциклопедия. Т. I. М., 1960, lk. 429.
- 22 J. Needham. Science and Civilization in China. Vol. I. 1956, lk. 36.
- 23 A. Watts. Tao. The Watercourse Way. New York, 1975, lk. 41.
- 24 Samas, lk. 49.
- 25 Ян Ин-го. История древнекитайской идеологии. М., 1957, lk. 273.
- 26 Tõsi küll, suur osa neist on veendunud, et "Daodejing" on võrdlemisi hiline teos, loodud umbes 4.-3. sajandil e.m.a. Mina küll selles nii kindel ei saa olla, sest tõendusi Lao-zi elamise kohta 6. saj. e.m.a. on siiski rohke (olguigi et vähe mingiks kindlaks väiteks). Teiselt poolt on aga viited konfutsianismile "Daodejingis" niivõrd ilmsed, et neist mööda vaadata lihtsalt ei saa. Kas ei peitu üks seletusvõimalusi hoopis selles, et ei Konfutsius ega Lao-zi polnud "oma" koolkondade esimesed esindajad, selles, et "protokonfutsianism" ja "prototaoism" olid olemas ammu enne neid.
- 27 Lao Tzu. Tao Te Ching. Translated with an Introduction by D.C. Lau, lk. 89.
- 28 Ян Хин-шун, op. cit., lk. 132.
- 29 Vt. Meng-zi, V, 2,2,3.
- 30 Lao Tzu. Tao Te Ching. Translated with an Introduction by D.C. Lau, lk. 102.

ЕДИНЫЙ ПРОЦЕСС ПЕРЕВОДА

И. Мялль

Резюме

Переводы "Дао-дэ цзина" можно разделить на два типа. Переводы первого типа не ставят вообще своей целью точное воспроизведение существенных особенностей оригинала, а исходят из стремления проповедовать идеи, которые волнуют прежде всего самого переводчика. В переводах второго типа видно стремление максимально передать именно существенные особенности оригинала. В последние десятилетия в переводах второго типа намечаются следующие основные тенденции: структуральный подход, позволяющий рассматривать данное произведение как схематизируемый текст; более точное определение основных понятий (так, напр., "дао" понимается как "процесс", "естественный ход вещей"); исследование "Дао-дэ цзина" в контексте параллельных и оппозиционных даосизму систем.

o